

Et «makedonsk kall»

Presters perspektiver på synkende gudstjenestedeltakelse i den ekklesiologiske dynamikken mellom folkekirke og trosfellesskap

Stephen Sirris

MF vitenskapelig høyskole

Frode Fjeldbraaten

Den Norske Kirke, Lillesand menighet

ABSTRACT

The Sunday worship service, in Lutheran ecclesiology, is the place where the Word is proclaimed, and the sacraments are administered. It is the main assembly of the congregation, according to the liturgical ordinance of the Evangelical-Lutheran Church of Norway. Over the last decades, however, worship service attendance has continuously declined. This article examines the pastors' perspectives on lower attendance by presenting new empirical material from four group interviews with a total of 16 pastors. The data is viewed theoretically by considering ecclesiological perspectives. The analysis shows that the pastors use the well-known categories of folk church and faith community. While also problematizing these concepts, they experience that normative and descriptive ecclesiologies are somewhat contradictory. The pastors point to fellowship and new relationship-building initiatives as central to congregational life but question whether the Sunday worship service is capable of including such dimensions. Our study emphasizes the necessity of developing strategies that identify and meet local needs for the church's presence.

Keywords: ekklesiologi, gudstjeneste, prest, folkekirke, trosfellesskap, gudstjenestedeltakelse

INNLEDNING

Om natten hadde Paulus et syn. Han så en makedoner som sto og kalte på ham og ba: «Kom over til Makedonia og hjelp oss!» Da han hadde hatt dette synet, forsøkte vi straks å komme til Makedonia, for vi skjønnte at Gud hadde kalt oss til å forkynne evangeliet der. (Apg 16,6-10)

Den norske kirke er i dyptgripende endring. Den synkende gudstjenestedeltakelsen er et konkret uttrykk for disse endringene. Sammenligner vi tallene for 2019 og 2022, var det totale antallet gudstjenestedeltakere (i millioner) før og etter pandemiårene 5,2 og 4,2. Disse årene var det henholdsvis 1,3 og 0,9 nattverdsdeltakere mens kirkens medlemstall gikk fra 3,7 til 3,5.¹ Fallende statistikk er ikke av ny årgang. I 2005 var tallet på gudstjenestedeltakere 6,7 millioner. Sammenlignet med antallet i 2022 innebærer det en nedgang på hele 38 prosent. Formålet med denne artikkelen er å gi ny innsikt i menighetsprestens refleksjoner omkring synkende gudstjenestefrem møte basert på deres lokale erfaringer. Videre analyserer vi prestenes strategier for å komme til rette med kirkens normative diskurs om fellesskap i en situasjon der stadig færre kommer til gudstjeneste.

At oppslutningen om gudstjenestene avtar, er et fenomen som lodder langt dypere enn statistikk. Noe større er i spill siden utviklingstrekket angår kirkens identitet og utfordrer selve kirkesynet, forståelsen av hva kirken er. Denne artikkelen plasserer seg dermed i fagfeltet ekklesiologi. Vi knytter an til det som Hegstad (2009, s. 11) beskriver som den første fasen i ekklesiologifaget, deskriptiv ekklesiologi. Her undersøkes den empiriske kirkevirkeligheten gjennom samfunnsvitenskapelige metoder, men også i lys av teologisk fortolkning. På den måten kombinerer artikkelen et teologisk innenfra-perspektiv og et sosiologisk utenfra-perspektiv. Den norske kirkes menigheter utgjør et mellomnivå som knytter sammen samfunnsendringer og individuelle perspektiver (Schmidt, 2020, s. 20). I kirken møter mennesker hverandre på en gitt tid og et gitt sted, men troen innebærer også et møte med Gud i denne konteksten. Vi følger også Hegstad (2009) når han vektlegger *fellesskap* som sentrum i ekklesiologien ved velge Matt 18,20 som fokuspunkt, hvor Jesus sier: «For hvor to eller tre er samlet i mitt navn, der er jeg midt iblant dem.» Artikkelen avgrenser seg mot den andre fasen, en diakron ekklesiologi som tar for seg kirkens utviklingstrekk samt den tredje fasen som medfører en systematisk ekklesiologi som gjelder kirkens lære og dogmatikk. Derimot bidrar artikkelen til en strategisk ekklesiologi når det gjelder veivalg, ønsket utvikling, kirkevekst og menighetsutvikling.

Gitt gudstjenestens sentrale stilling, representerer synkende gudstjenestefrem møte et dilemma, ja, en krise, for Den norske kirke. I Trossamfunnsloven § 11 beskrives kirken som en «landsdekkende og demokratisk evangelisk-luthersk folkekirke». Kirken er territoriell, og hvert sokn skal være betjent av en prest, også i grisgrendte strøk. Gudstjenester feires derfor også i kirker med glisne benkerader, i praksis uavhengig av antall fremmøtte. Prestene leder gudstjenestene og møter denne utfordringen jevnlig. De utgjør målgruppen i vår intervjustudie siden de har førstehåndskjennskap til gudstjenestefrem møtet i menighetene. For å utdype problemkonteksten ut over det rent kvantitative i form av tallenes tale, er det nødvendig å se nærmere på forståelsen av gudstjenesten, navet i kirken og i prestatjenesten.

Hovedgudstjenesten er definert slik i *Gudstjenesteboken*: «Med hovedgudstjeneste menes menighetens hovedsamling på søn- og helligdager, slik dette er forordnet av biskopen» (Kirkemøtet, 2011, s. 2). I et aktuelt perspektiv er synkende gudstjenestefrem møte en erkjent utfordring som i årsrapporten for Den norske kirke 2022 kommenteres på følgende måte:

¹ <https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/religion-og-livssyn/statistikk/den-norske-kirke>

Etter pandemien er det betydelig usikkerhet knyttet til årsaker bak endring i tall og statistikk. Det pekes på endrede vaner, tradisjonsskifter og stigende gjennomsnittsalder. Et viktig spørsmål er om kirken skal jobbe for å gjenopprette gudstjenestevaner fra før pandemien, eller om den skal bruke sine ressurser for å møte mennesker på andre måter. (...) Gudstjenestene er kjent som kirkens pulsslag. Samtidig er det en svært liten andel av kirkens medlemmer som går til gudstjeneste i Den norske kirke etter fullført konfirmasjonstid og før de blir 30. Det er denne gruppen som i neste omgang blir foreldre og skal vurdere om de skal døpe egne barn.²

Dokumentet har en uttalt usikkerhet om det skal det satses på å øke gudstjenestedeltakelsen på søndager eller på alternativ ressursbruk – uten at det gis noen svar eller pekes i noen strategisk retning. Temaet ble også behandlet i Bispemøtets drøfting av gudstjenestens plass i kirkens liv (sak BM 33/23):

Hvordan kan kirken best bruke sine ressurser og kirkens midler for å stimulere til gudstjenestevekst? Prioritering av kirkens ressurser vil stadig medføre krevende avveininger. Er det mulig å sidestille kirkens tjeneste på søndagen og søndagen som gudstjenestedag på den ene side, og en hvilken som helst annen samling i kirken en ukedag på den annen side? Bispemøtet finner det nødvendig å arbeide mer med en fornyelse og styrking av gudstjenestenes plass i kirkens liv. Det gjelder også spesielt søndagen som gudstjenestedag. Dette har med vår identitet og oppdrag som kirke å gjøre.³

Bispemøtet stiller her spørsmål om søndagsgudstjenesten kan sidestilles med andre samlinger i kirken på ukedagene. Tankevekkende nok besvarer heller ikke biskopene et slikt sentralt spørsmål som har vidtrekkende ekklesiologiske implikasjoner. På samme måte som Bispemøtet understreker at gudstjenesten er identitetsskapende for kirken, er gudstjenesten sentral for prestetjenesten. Dette poenget viser at gudstjenestefremmøte ikke entydig ansees som en aktuell utfordring, men vurderes i lys av normative kilder. Mer presist er bakgrunnen *Confessio Augustana* artikkel 5 som beskriver kirkens kjerneoppgaver:

For at vi skal komme til denne tro, er det innstiftet en tjeneste med å lære evangeliet og meddele sakramentene. For ved Ordet og sakramentene som midler blir Den hellige ånd gitt, han som virker troen, hvor og når Gud vil, i dem som hører evangeliet, nemlig at Gud, ikke for våre fortjenesters skyld, men for Kristi skyld, rettferdiggjør dem som tror at de blir tatt til nåde for Kristi skyld.

Dette teologiske perspektivet følges opp i *Tjenesteordning for menighetsprester* (§ 2) på deskriptivt vis når det pekes på prestens hovedoppgaver:

Presten skal forvalte Ord og sakrament slik at kristen tro og kristent liv fremmes i menighetene ved å a) holde forordnede gudstjenester og forrette kirkelige handlinger, b) utføre dåps- og konfirmasjonsopplæring, c) utøve sjelesorg og veiledning, gå med dødsbud, reise i soknebud og også ellers besøke syke og d) utføre forkynnerarbeid og i samråd med menighetsrådet annet menighetsbyggende arbeid.

Så langt vil vi understreke at gudstjenesten har en helt sentral plass i Den norske kirke som evangelisk-luthersk folkekirke. Videre viser nyere dokumenter at kirkens lederskap er bevisst samfunnsendringer og synkende statistikker. Selv om temaet drøftes i kirkens sentrale organer,

²<https://www.kirken.no/globalassets/kirken.no/om-kirken/slik-styres-kirken/kirkeradet/arsmeldinger/%C3%A5rsrapport%20den%20norske%20kirke%202022.pdf> s.22

³<https://www.kirken.no/globalassets/kirken.no/bispemotet/2023/bispem%C3%B8tet%20oktober%202023/gudstjenestens%20plass%20i%20kirkens%20liv.pdf>

gis det ingen nye svar på vesentlige utfordringer. Gudstjenestens posisjon bekreftes uten at det hittil er utviklet ekklesiologisk refleksjon eller gjennomført konkrete satsninger som svar på det synkende gudstjenestefremmøtet. Denne artikkelen retter oppmerksomheten mot prestenes perspektiver på fenomenet slik de erfarer det på lokalt menighetsnivå. På denne bakgrunnen er problemstillingen som undersøkes: *Hvordan reflekterer prester i Den norske kirke omkring synkende gudstjenstedeltakelse i lys av den ekklesiologiske dynamikken mellom folkekirke og trosfellesskap?* Artikkelen fortsetter med en litteraturgjennomgang i lys av vår teoretiske linse, ekklesiologi, når vi beskriver begrepene folkekirke og trosfellesskap. Metoden for studien beskrives før empiriske hovedfunn analyseres. Vi drøfter så innsiktene i lys av teori, konkluderer og peker på praktiske implikasjoner.

TEORETISKE PERSPEKTIVER

Kirken som fellesskap

Den norske kirke forstår seg selv grunnleggende som fellesskap. Kirkens strategidokument viser kirkens kjerneverdier: bekjennende, åpen, tjenende og misjonerende. Verdien *åpen* utdypes slik: «Vi er et fellesskap preget av likeverd, deltakelse og respekt for mangfold.»⁴ Fellesskapsdimensjonen fremheves på alle kirkelige virksomhetsområder, men gudstjenesten står i en særstilling som manifestasjon av kirkelig fellesskap. I strategiperioden 2019-21 var den første målsetningen «gudstjenestelivet blomstrer». Her omtales gudstjenesten som «et åpent, deltakende og inkluderende fellesskap». En lignende terminologi brukes i *Plan for diakoni* (Kirkerådet, 2020, s. 3) hvor «inkluderende fellesskap» inngår i selve definisjonen av diakoni. Videre er fellesskap nøkkelbegrepet i kirkens ungdomsarbeid, ikke minst i ledertrening etter konfirmasjonen (Tveitereid, 2023, s. 13), og et sentralt motiv for frivillig innsats i kirken (Sirris, 2023, s. 117). Også trosopplæringsplanen (Kirkerådet, 2010, s. 29) setter fellesskap i sentrum ved å knytte an til gudstjenesten:

Gudstjenesten er menighetens hovedsamling og er i tillegg til et trosfellesskap også et læringsfellesskap. (...) Denne planen anbefaler at ethvert tiltak i trosopplæringen skal ha tilknytning til menighetens gudstjenesteliv, enten i form av deltakelse i gudstjeneste, eller ved at gudstjenestelige elementer inngår i undervisningssamværene. På den måten bidrar trosopplæringens møtepunkt til å prege menighetens gudstjenesteliv ved at barns og unges plass i menighetens fellesskap blir tydeliggjort.

Dermed underbygger Den norske kirkes strategier eksplisitt og utvetydig at kristen tro er et fellesskapsfenomen som særskilt utfoldes i gudstjenesten. Det skjer på grunnlag av Bibelen og trosbekjennelsen. I *Apostolicum* bekjennes troen på *communio sanctorum*, «de helliges samfunn»: «I gudstjenesten bekjenner vi oss dermed i fellesskap som fellesskap til fellesskap» (Dietrich, 2011, s. 53). *Confessio Augustana* artikkel VII kvalifiserer hvem som er samlet og hvorfor de er samlet: «Men kirken er forsamlingen av de hellige, der evangeliet blir lært rent og sakramentene forvaltet rett.»

Koinonia- eller *communio*-teologien er en ekklesiologi som fremhever nettopp fellesskapsdimensjonen ved kirken. Den har et tydelig bibelsk fundament (Rom 12; 1 Kor 12), har fått bredt økumenisk nedslag etter andre vatikankonsil og blitt toneangivende i nyere norsk

⁴ https://www.kirken.no/globalassets/kirken.no/om-kirken/slik-styres-kirken/planer-visjonsdokument-og-strategier/visjon_19_21_a3_liggende_bokmaal.pdf

ekklesiologi (Hegstad, 2009; Tjørhom, 1999). Her vil vi understreke at gudstjenesten har vært en etablert institusjon i en tusenårig kristen tradisjon i Norge, men at utredelsen av *koinonia*-teologien preger norsk samtidskontekst og dermed også prestene som inngår i vår studie. Hegstad (2009, s. 12) påpeker at utbredelsen har to hovedgrunner: Fellesskap blir brukt om de økumeniske relasjonene mellom kirkesamfunnene, men må også sees på bakgrunn av endringer av europeiske kirker siden opplysningstiden. Statskirker utgjorde lenge samfunnets religiøse dimensjon, men har nå mistet sin hegemoniske stilling (Løvlie, 2021). Utviklingen har medført en indre konsolidering hvor kirker og menigheter identifiserer seg som, og blir ansett som, distinkte fellesskap. Det skjer på samfunnsnivå sammen med økt bevissthet om lokalkirkens rolle og soknet som kirkens grunnleggende enhet (Kirkerådet, 2004). Differensieringen mellom kirke og samfunn viser at kirkens vekt på fellesskap brynes mot tidens sekularisering (Repstad, 2020). Kirken fremhever fellesskap når individualiseringen vokser og færre forplikter seg i et fellesskap.

På denne bakgrunnen utfordres søndagsgudstjenesten som tradisjonelt er forstått som det fremste tegn og symbol på kirkelig fellesskap (Hegstad, 2012). Den normative posisjonen utfordres av demografiske og kulturelle endringer:

Det har skjedd en oppløsning av forholdet mellom bosted og fellesskap. Ikke alle som bor innenfor soknegrensene er medlemmer, og de som er medlemmer, går ikke nødvendigvis i sin lokale kirke. De bor på ett sted, arbeider et annet og har gjerne fritidsbolig et tredje. Mange beholder et nært forhold til kirken hvor de vokste opp. Gudstjenestefellesskapet blir ofte en løst sammensatt gruppe som samles omkring Ordet og sakramentene. (Sirris & Askeland, 2021, s. 44)

Samfunnsendringer gjør at gudstjenestefeirende og lokalsamfunnsbaserte fellesskap ikke lenger er samme størrelse. At sammenfallet mellom kirkemedlemmer og gudstjenestedeltakere har opphørt, er i norsk kontekst studert i lys av begrepene folkekirke og trosfellesskap. Som vi skal se, er dette etablerte idealtyper for å beskrive og fortolke Den norske kirkes ekklesiologi. Det er derfor grunn til å forvente at prestene har et aktivt forhold til kategoriene, men også kan problematisere dem på grunnlag av lokale erfaringer med gudstjenestefremmøtet.

Folkekirke og trosfellesskap

To empiriske studier fremstår som klassiske ved å ha undersøkt ulike aspekter ved kirkelige fellesskap. De påviser samtidig forholdet mellom distinkte idealtyper innenfor ekklesiologien. *Troskollektivet* (Lundby, 1987) påviste hvordan vekkelse medførte et skille mellom omvendte, troskollektivet, og uomvendte. Siden omvendelseserfaringen var forutsetningen for å tilhøre troskollektivet, holdt mange seg borte, noe som angivelig svekket folkekirkekulturen med dåpen som eneste medlemskriterium (Lundby, 1987, s. 99). Kategoriseringen er beholdt av Hegstad (1996), men fremfor å studere to separate medlemsgrupper, har påfølgende forskning spurt hvordan de forholder seg til hverandre innenfor rammen av én kirke (Johnsen, 2021). Hegstad fant, i motsetning til Lundby (1987), en dynamikk hvor trosfellesskapet betegner gruppedannelser og tilhørighet på basis av felles selvforståelse og engasjement hvor den religiøse troen er konstituerende. Hegstad (1996, s. 17) forstår det folkekirkelige som «kirkelig tilhørighet som er en del av en allmenn kultur i samfunn» lokalt og nasjonalt. Han erkjenner at kirken består av begge disse forskjellige formene for religiøst liv som sameksisterer i menigheten, som formelt sett er *ett* fellesskap.

Like fullt kan dette vidtfavnende menighetsfellesskapet differensieres. Mer presist kan dynamikkene mellom folkekirke og trosfellesskap avtegne seg i tre distinkte menighetstyper (Hegstad, 1996, s. 391-395). *Folkekirkemenigheten* har ingen indre kjerne, og det er få aktiviteter

som ikke er knyttet til prestedtjenesten. Det er liten oppslutning om gudstjenester og nattverd. Forholdet mellom kirken og lokalsamfunnet er nært. *Bedehusmenigheten* uttrykker vekkelseskristendom og aktive på bedehuset preget også menigheten. Den er preget av frivillige kristne organisasjoner. *Kjernemenigheten* har utviklet seg fra vekkelseskristendommen, men er blitt kirkeliggjort gjennom aktiv deltakelse i menighetens virksomhet. Det er ofte et menighetshus eller arbeidskirke. De som går jevnlig til gudstjenester er også bidragsytere i ulike aktiviteter i menighetsarbeidet. Kirkekaffe er påvist som viktig samlingspunkt (Hegstad et al., 2008). Disse tre menighetstypene gjenfinnes også i en studie av Aagedal (2003) under navnene bygdekirken, gudstjeneste- og nattverdmenigheten samt arbeidskirken.

Vi følger Hegstads (1996) teologisk normative argumenterer mot en polarisert forståelse av folkekirke og trosfellesskap. Å identifisere kirken i gjensidig utelukkende kategorier, anser vi ikke som sakssvarende. Eksempelvis rekrutterer trosfellesskapet fra folkekirken, mens folkekirken hviler på trosfellesskapets kompetanse, innsats og religiøse dybde. En slik vekselvirkning mellom «kirkekristne» og «kulturkristne» er også påvist i en dansk studie (Iversen, 2005). Internasjonal religionssosiologi siterer fortsatt hyppig Davies' (2007, s. 88) beskrivelse av hvordan et aktivt mindretall utfører og tilrettelegger religiøs praksis på vegne av et mye større, og godkjennende, flertall:

By vicarious religion, I mean the notion of religion performed by an active minority but on behalf of a much larger number, who (implicitly at least) not only understand, but, quite clearly, approve of what the minority is doing.

Vi vil understreke at distinksjonen mellom trosfellesskap og folkekirke samt den tredelte menighetstypologien ble utviklet for om lag 30 år siden. Kirkelandskapet er betydelig endret siden den gang og det er derfor ikke gitt at disse konseptene reflekterer dagens situasjon. Videre er vikarierende religion i nordisk religiøst liv i ferd med å endre seg grunnleggende. Niemelä (2015) påpeker at «tilhørighet uten tro» står svakere, ikke minst blant unge mennesker som ikke vil tilhøre kirken hvis de ikke tror. Utviklingen gir utslag i synkende dåpstill og på sikt også for kirkenes medlemstill. Et eksempel på en nyvinning i forståelse av gudstjenestefellesskapet gis av Modeus (2015). Han konseptualiserer ulike tilknytningsformer til gudstjenestefellesskapene som nyanserer begrepene folkekirke eller trosfellesskap: 1) De som har *tilfeldig tilhørighet* i gudstjenestefellesskapet, 2) de som har en *løs tilknytning* til gudstjenestefellesskapet, 3) noen kommer jevnlig og har en *stabil tilhørighet* i gudstjenestefellesskapet, mens noen menigheter også har 4) *lukkede gudstjenestefellesskap*. Intensjoner om fellesskap og vilje til å etablere fellesskap, er ikke det samme: «Dersom organisasjonenes ledere ønsker sterkere fellesskap i et gudstjenestefellesskap, men de som allerede tilhører fellesskapet [...] eller de man antar vil tilhøre fellesskapet ikke ønsker det, så kommer fellesskapet ikke til å etableres» (Modéus, 2015, s. 453). Dermed poengteres at menigheten i vid forstand har ulike forventninger til fremmøtefrekvens og fellesskapstype. Dersom slike intensjoner drøftes eksplisitt, kan man lokalt finne ut om det skal være et «ledig» eller «stabil» gudstjenestefellesskap.

Metode

For å etablere et empirisk materiale som gir innsikt i hvordan prester reflekterer omkring synkende antall gudstjenestedeltakere i lys den ekklesiologiske dynamikken mellom folkekirke og trosfellesskap, er intervjuer en hensiktsmessig datainnsamlingsmetode. Metoden gir tilgang til rike beskrivelser av presters erfaringer og vurderinger. Studiens tema er velegnet for gruppeintervjuer som muliggjorde at flere prester kunne delta og romme et større mangfold av perspektiver. Forskerne kontaktet ett av Den norske kirkes bispedømmer. Bispedømmeledelsen godkjente gjennomføring av undersøkelsen. Dette bispedømmet har ni prostier i et

kirkelandskap som spenner fra «bibelbeltet» til tradisjonelle folkekirkestrøk. Studien forutsatte intervjupersoner fra ulike kontekster. Vi kontaktet fem lokale ledere i Presteforeningens prostilag, lokalisert forskjellige steder i bispedømmet. Alle samtykket, og av praktiske grunner ble det gjennomført totalt fire gruppeintervjuer forsommeren 2023. Alle prostiene som inngår i utvalget har variert demografi med byer, tettsteder og bygder, men ingen storbyer er representert. Soknene har fra 400 til 9000 medlemmer. Totalt deltok 16 prester, 6 kvinner og 10 menn, som fordelte seg i aldersspennet 32-68 år.

Tabell 1: *Intervjupersonene*

Prosti	Nord	Øst	Sør	Vest
Antall	4	4	4	4
Kjønn (m/k)	2/2	3/1	2/2	3/1
Alder (gjennomsnitt)	49	55	62	56
Ansiennitet i menigheten (gjennomsnitt)	7	9	15	13
Antall sokn/kirker (gjennomsnitt)	3	2	2	3
Tid (minutter)	120	109	110	103
Transkripsjoner (sider a 400 ord)	38	34	29	27

Vi laget en semistrukturert intervjuguide med følgende temaområder: Prestenes erfaringer fra gudstjenestearbeidet, samarbeid og involvering, forståelse av gudstjenestens betydning, engasjement og deltakelse samt strategier og tiltak i gudstjenestearbeidet. Prestene ble blant annet spurt om å beskrive gudstjenestedeltakelsen lokalt, utviklingstrekk, betydningen av gudstjenestefellesskap og deres forståelse av gudstjeneste i lys av tjenesteordningen og *Gudstjenesteboken*. De ble ikke eksplisitt spurt om begrepene folkekirke og trosfellesskap, men prester i samtlige intervjuer tok disse idealtypene aktivt i bruk.

Intervjupersonene mottok informasjonsskriv og intervjuguiden før intervjuene ble gjennomført. Begge forfatterne er ordinerte prester i Den norske kirke, og en av dem er nå i prestestilling. Intervjuene ble gjennomført av denne artikkelens annenforfatter, som arbeider i samme bispedømme som intervjupersonene, men vel å merke i et annet prosti enn dem. Forskernes kirkelige forankring og nærhet til preste-tjenesten medvirket trolig til at intervjuene fløt godt som åpne og fortrolige refleksjonssamtaler. Samtidig har vi vært bevisste på å holde en kritisk distanse og søkt å innta en selvrefleksiv forskerrolle. Det har ikke minst vært viktig når begge forskerne har samarbeidet om en konvensjonell tematisk analyse av intervju-transkripsjonene (Hsieh & Shannon, 2005).

Tabell 2: Eksempel på analyse

Sitat	Kode	Tema
<i>Det er bekymringsfullt at faste kirkegjengere er over 60 år</i>	Aldrende	Gudstjenestemenigheten som et redusert trosfellesskap
<i>Det blir stadig færre personer i gudstjenestene</i>	Manglende ettervekst	
<i>De har vært engasjert i kristent arbeid hele livet</i>	Frivillig religiøst engasjement	
<i>Dåpsfolk kommer ikke tilbake</i>	Punktuell deltakelse	Gudstjeneste som fellesskap
<i>Gravferd er folkekirkenes hovedsamling</i>	Seremonier og livsriter	
<i>Få kommer til gudstjenesten som er kirkens pulsslag</i>	Deskriptivt og normativt	
<i>Samling om Ord og sakrament, men også kirkekaffe</i>	Sosialt og åndelig fellesskap	
<i>Det er konkurrerende tilbud</i>	Tidsklemme og prioritering	
<i>Menigheten blir tilskuere, ikke deltakere</i>	Deltakelse og ikke-deltakelse	Gudstjenstedeltakernes engasjement
<i>Manglende engasjement er skuffende</i>	Praksissorg	
<i>Mindre fortrolighet med gudstjenesten</i>	Fremmedgjøring	
<i>Alternative tidspunkter, musikk og former</i>	Innovasjon	Strategier for lokal tilpasning i dynamikken mellom folkekirke og trosfellesskap
<i>Tilpasse gudstjeneste til lokale forhold</i>	Kontekstualisering	

Som en kvalitativ studie vektlegger vi tykke, empiriske beskrivelser av fenomenet vi utforsker i en deltakerorientert analyse. Når det gjelder forskningsetikk, ble prosjektet meldt til SIKT og gjennomført i samsvar med forskningsetiske retningslinjer.

I en metoderefleksjon har vår studie noen begrensninger vi vil påpeke. Utvalget er avgrenset til 16 prestere fordelt på 4 av landets 104 prostier. Disse prestene representerer totalt 40 av kirkens 1164 sokn. Kvalitative studier tar ikke tatt mål av seg av å være representativ. Utvalgets bredde (se tabell 1) viser likevel høy grad av variasjon. Selv om bispedømmet som er valgt forbindes med «bibelbelte», har utvalget innslag av klassiske folkekirkelige områder. Det er vår vurdering at prestenes refleksjoner viser et bredt spekter som vi på grunnlag av vår yrkeserfaring og vitenskapelige kompetanse mener er typisk for bredden i Den norske kirke.

ANALYSE

Vi presenterer hovedfunnene i fire kategorier. Først gis beskrivelser av gudstjenestemenigheten i form av et redusert trosfellesskap, gudstjenstedeltakernes engasjement, prestenes refleksjoner over gudstjenesten som fellesskap og avslutningsvis deres perspektiver på dynamikken mellom folkekirke og trosfellesskap.

Gudstjenestemenigheten som et redusert trosfellesskap

Hvem er det som kommer til gudstjeneste? Det var et gjennomgående trekk i prestenes beskrivelser at menigheten var aldrende og at stadig færre gikk jevnlig til kirke; en gang i måneden eller oftere. Alle prestene ble spurt om hva som kjennetegner gudstjenestemenigheten, som av prestene også ble kalt trosfellesskapet eller kjernemenigheten. En prest svarte humoristisk: «Rullatoren!». Den gjennomsnittlige jevnligste gudstjenestedeltaker ble beskrevet som mellom 60 og 90 år. Alle erfarte en betydelig nedgang i hovedgudstjenesten: «Vanligvis er vi 15 til 20 personer på en nattverd-gudstjeneste uten dåp. På familiegudstjenester kan det være 100, men uten dåp kan vi være 6 personer». Den trofaste kjernen ble eldre for hvert år uten at det kom ettervekst:

En sorg i mitt presteliv var at jeg trodde familiegudstjenesten var noe varig, men det handler om hvor lenge barna synger i koret. Vi skal ikke tenke for smått om dette, men heller ikke være blåøyde og tenke for stort. Kirken er jo ikke *så* viktig for dem, for de forsvinner jo ut.

Flere påpekte en stor kulturforskjell mellom de eldre som i oppveksten lærte at man skulle delta og bidra, og de yngre som ikke hadde en slik tankegang og praksis: «De siste fem årene synes jeg nedgangen har vært foruroligende. Vi var 150 i snitt, nå er vi 80-100.» Noen fortalte at dagens pensjonister hadde gått til gudstjeneste siden de var i småbarnsfasen: «De dannet bibelgrupper som fortsatt møtes, de går til gudstjenester og treffer hverandre der. De føler seg som en del av fellesskapet.» Prestene vektla at dåpstallene fremfor alt bar gudstjenestestatistikken. Men selv om dåpsfolket gav uttrykk for takknemlighet og en god gudstjenesteopplevelse, kom de ikke tilbake til flere gudstjenester:

Intervjuer: Har de lyst til å komme igjen?

Prest1: De kommer ikke igjen. Jeg trodde før at de kom igjen, men det gjør de ikke.

Prest2: De er bare høflige.

Prest1: Livet til folk er så forskjellige. Det skal mye til for å komme tilbake. Uansett skal vi lage kvalitet og ha fokus på den gruppen som er der. Dåpsfolk skal ikke bli forlegne, men bli godt ivaretatt.

Prestene hadde gjort seg tanker om hovedgrunner til synkende gudstjenestefremmøte. Her inngikk sekularisering i samfunnet og at færre kirkemedlemmer bekjenner kristen tro. Troen er også blitt mer individualisert, og det opplevde behovet for religiøst fellesskap ikke så stort som det var tidligere. Videre er det mange konkurrerende tilbud, også på søndager, eksempelvis idrettsarrangementer. Folk i arbeidslivet med barn opplever tidsklemma, søndager var tur-dag eller mange er på reise. Mange drar på hytta og bruker familietid på andre måter enn å gå i kirken. Prestene poengterte at flere som ikke er å se i kirken søndag formiddag likevel har en tilknytning til kirkelige aktiviteter på hverdagene. Prestene påpekte også at «menigheten er mer enn gudstjenesten». De fortalte om aktiviteter på menighetshus og tilbud med spesifikke målgrupper: Tensing, familiearbeid, seniorarbeid, åpne cafetreff og diverse: «Det favner ganske mange personer til sammen.» De andre ansatte kom sjelden på søndagsgudstjenesten når de ikke måtte. En prest påpekte dobbeltkommunikasjon: «Det kommuniserer at søndagsgudstjenesten er en felles satsning, men ikke for menighetens ansatte.»

Prestene understreket at normativt var gudstjenesten menighetens hovedsamling, men deskriptivt forventet de ikke at hele menigheten var representert ved gudstjenestene: «Vi kan ikke forvente at alle kommer på søndag formiddag, selv om vi kunne ønske det. Jeg vil anerkjenne at de som er med på andre aktiviteter enn gudstjenesten er like mye del av menigheten.»

De fortalte begeistret om betydningen av gudstjeneste, men synkende oppslutning kunne gi helt andre tanker:

Jeg kan kjenne meg litt nedtrykket. Jeg spør meg selv: «Er det så lite relevant, det vi driver med at det kommer 6 stykker?» Arbeidet jeg legger ned i en gudstjeneste er akkurat det samme, om det er 120 eller om det er 7. Var det virkelig verd det, liksom. Jeg kan bli litt nedfor hvis det kommer veldig få.

Et bredt spekter av følelser var knyttet til gudstjenestearbeidet:

Jeg er prest i en tid hvor gudstjenesteparameterne går ned og de fleste parameterne går ned og konfirmasjon, bryllup, alt går ned. På den ene side kan ikke jeg gå og gnage på det hver eneste søndag. Jeg må gjøre så god jobb som jeg kan i møte med hvert eneste menneske og hver eneste søndag, hver eneste gudstjeneste, hver eneste dåps-samtale. Samtidig har vi et ansvar med å tenke nytt, fornye oss. Skape relevans og gi folk lyst til å komme til kirka.

Oppsummert beskrev prestene gudstjenestemenigheten som aldrende og minkende. Tenden-sen og manglende ettervekst ble opplevd som bekymringsfull. Prestene knyttet situasjonen til samfunnsendringer og gav både eksterne og interne forklaringsfaktorer, eksempelvis konkurrerende tilbud i lokalsamfunnet, men også andre kirkelige aktiviteter som engasjerte særskilte grupper i menigheten.

Gudstjenestedeltakernes engasjement

Hvordan menighetens deltakelse og engasjement når de først var kommet til kirke? En prest sa: «Det er gøy når det går bra, men motsatt når folk ikke åpner salmeboka eller programmet.» Det var en felles erfaring at mange som møtte til dåp, var lite aktive i liturgi og salmesang:

Så er det tre dåp og dåpsfolket ikke synger med, det er veldig krevende. Den enorme tausheten fra de 85 personer i dåpsfølget er tung å bære. Jeg har en vond følelse. Dette er ikke bra. Hvorfor synger de ikke?

En tilskuermentalitet i folkekirken ble påpekt av flere: «Hvis det er konfirmasjonsgudstjeneste med 400 personer, er det artig. Men lite sang gjør at jeg blir nedslått. De sitter og ser ikke på arket en gang. De blir tilskuere rett og slett.» Prestene fortalte at de gjerne ville ha menigheten med som deltakere og ikke som publikum. De stilte seg selv spørsmål ved om det de drev med var relevant og om det var verd arbeidet de la ned i gudstjenesten: «Er jeg på riktig sted? I riktig jobb?» Opplevelsen var med andre ord demotiverende. Mange av prestene innrømmet at det er vanskelig å ikke ta det personlig og sa at det kjentes i kroppen. Men den opplevelsen ble rasjonalisert bort med forklaringer som ikke handlet om dem. Her kommenterte flere at de møtte forventninger om å skape god stemning, fortelle vitser, lage show eller gi en *performance*. Samtidig som de påpekte at det var viktig med god stemning, ble det feil når innpakningen og form ble viktigere enn selve innholdet:

En kollega til mannen min fortalte til ham at han hadde vært i kirken: «Det var sykt bra. Det var som å være på et *show*.» Når mannen min kom hjem og fortalte meg det, ble jeg lei meg. Supert at han har hatt en god opplevelse, men jeg ble helt tom inni meg.

Flere mente at det ikke nødvendigvis trengte å være vanskelig å få flere folk på en gudstjeneste: «Du kan invitere et kor, en klovn eller en tryllekunstner, men er det en sirkuskirke vi ønsker?» Det var et spenn mellom å øke statistikken bare for å øke den og det å skape et trosfellesskap.

En prest sa: «Vi har et ideal om at menigheten ikke skal være publikum, men deltakere.» Prestene var bekymret for en utvikling hvor fremmøtte ble enda mer publikum enn tilfellet var i dag. *Antall* ble omtalt som et relativt begrep. Små og intime kirker passet bedre til mindre forsamlinger, og det kjentes ikke som om det var få til stede: «Men hvis en har den største kirka med plass til 400 blir det stusselig med 17 som det var på forrige kveldsgudstjeneste.»

En annen prest poengterte kvalitet fremfor kvantitet: «Men en langfredagsgudstjeneste var ikke veldig mange, men det var så fint. Det trengte ikke komme så mange, men den vil jeg ha med meg. Den er spesiell for de som kommer.» Det ble også vist til erfaringer fra pandemiårene da gudstjenester måtte avlyses. Samtidig var det mange fine gudstjenester da som ble komprimert og mer poengterte. Det gav mulighet til å prioritere og ta med det viktigste og avvike fra fast liturgi. Her viste flere av prestene til at det ble lov å prøve og feile. Det ble også kommentert at liturgien hadde egenverdi, uavhengig av antallet: «Feire gudstjeneste gjør vi for Guds skyld. Det har jeg sagt mange ganger til meg selv.»

Oppsummert fortalte prestene om menneskers manglende fortrolighet og kjennskap til gudstjenestens liturgi og salmer. Folk fremstod mindre engasjerte og deltok mindre. Prestene måtte være solister kontra deres eget ideal om delaktighet og fellesskap. Prestene var ikke komfortable med denne utviklingen. Prestene gav uttrykk for sorg og uro, men visste ikke hva de skulle gjøre med det. De opplevde at ansvaret er delt mellom så mange at det er pulverisert.

Gudstjeneste som fellesskap

Prestenes beskrivelser av gudstjenestemenigheten og engasjementet i gudstjenesten, var knyttet til begrepet fellesskap. Ut over at gudstjenesten ble vurdert som en helt sentral oppgave i prestetjenesten som krevde mye forberedelsestid gjennom arbeidsuken, reflekterte prestene også over gudstjenestens betydning. Det skjedde delvis på bakgrunn av synkende gudstjenestetildeltakere og høy gjennomsnittsalder hos de fremmøtte. Flere betonte at det kristne livet leves i fellesskap:

I gudstjenesten er vi kirke, fellesskap, *koinonia*. De første kristne er våre forbilder og de kom sammen. De ba, delte nattverd og hørte Guds ord. Der leves kristenlivet, i det fellesskapet. Der skjer lovprisningen. Det er vårt DNA i det å være kirke, å få flere med seg og få alle folkeslag med seg og gå og gjøre disipler. Vi understreker det ved hver dåp.

Her tok en av prestene en metafor i bruk: «Det er jo denne rytmen, dette pulsslaget. Det foregår mye gjennom uken som er mer sporadisk. Derfor trenger vi dette pulsslaget i kirken. Uten puls så er man jo død. Jevnlige gudstjenester medfører tilstedeværelse i et sokn.» Det syntes også som om gudstjenesten var pulsslaget i prestens liv og selvforståelse. Prestene beskrev at mennesker kom til gudstjeneste både på grunn av et opplevd behov for å få åndelig næring, men også for sosialt fellesskap som de kjenner seg hjemme i: «Jeg tror det er for å få påfyll, for å møte andre, det sosiale. Alle har et behov for å delta på noe.» I denne sammenhengen fortalte flere om kirkekaffens betydning for relasjoner og fellesskapsbygging:

Kirkekaffe er kjempeviktig. Det er limet. Faktisk er det noe av det jeg ser på som det aller viktigste med gudstjenesten. Den er relasjonsbyggende og skaper delaktighet for alle. Alle får truffet hverandre og får snakket sammen.

Noen poengterte at «nattverden og gudstjenesten er sentrum i alt hva vi gjør. Det gjør at bildet av Jesus blir mer tydelig i bygda». Andre snakket om at jevnlig gudstjenestefeiring styrket folks trosengasjement og at det å være en del av dette fellesskapet kunne være identitetsdannende, og

gi en forankring. Prestene forsøkte også å forestille seg alternativet til de jevne pulsslagene, nemlig å skulle legge ned gudstjenester:

Jeg er redd for at gløden skal forsvinne og at troen dør hvis man ikke er en del av et felleskap og får næring. Hvis 2000 hadde kommet på gudstjeneste i menigheten hver søndag, hadde vi hatt flere samfunnsborgere som tok aktivt ansvar når det gjelder miljø, fattigdom og bygge fellesskap - for dette prekes om jevnt og trutt.

I en tid med utenforskap, isolering og individualisme, trakk flere frem gudsforholdet som avgjørende i gudstjenesten:

Gudstjenesten er viktig. Den er et rom der du kan løfte blikket bort fra deg selv. I samfunnet ellers er det jo bare meg, mitt og mine ting. I gudstjenesten kan man legge bort det og ha tid med Gud, i tilbedelse. Den skal ikke handle om meg, det er jo hva jeg trenger i forhold til Gud.

Når det gjaldt Den norske kirkes forståelse av gudstjenesten som menighetens hovedsamling, påpekte prestene avstanden mellom ideal og virkelighet: «Normativt er gudstjenesten hovedsamlingen som samler menigheten på tvers. Men deskriptivt kommer ikke hele menigheten til gudstjenesten, selv om de har mulighet.» Likevel mente prestene at gudstjenesten fungerte som det mest samlende tiltaket i menighetene. Den var i prinsippet åpen og tilgjengelig, en offentlig handling. Noen kommenterte at det normative er at mennesker kommer sammen om ord og sakrament, uavhengig av hvilke motiver de fremmøtte kunne ha for å være til stede. En prest i bygdestrøk fortalte at i hans sokn opplevdes begravelser som menighetens hovedsamling: «Det er der menigheten møtes.»

Intervjuene viste at fellesskap var fortolkningsnøkkelen til prestenes forståelse av gudstjenesten, i tråd med kirkens diskurs. Prestene vektla betydningen av at mennesker kommer sammen og møtes i det konkrete fellesskap som gudstjenesten er. Intervjupersonene hadde forventninger, men færre deltar uten at vet ikke hva de kan gjøre med det. Prestene opplever seg forpliktet på tradisjon og gudstjenestesteder. De resonnerte teologisk om betydningen av å samles om Ord og sakrament, men også sosialt og relasjonelt til kirkekaffe.

Strategier for lokal tilpasning i dynamikken mellom trosfellesskap og folkekirke

Trosfellesskap og folkekirke var begreper som kom opp flere ganger i alle intervjuene. En prest fortalte:

Det er trosfellesskapet, de som kommer og samles om ord og sakrament, som er idealet for menighetstenkningen min. Jeg vet at menigheten er større enn de som kommer sammen til gudstjeneste. Men idealet er å bygge en kjerne, ha et trosengasjement og et trosfellesskap som er synlig. Den dagen folk ikke kommer til gudstjenester, blir kirken et seremonirom for kirkelige handlinger, men menigheten er borte. Menigheten, de med behov for samling om ord og sakrament, må da ha et alternativt sted. Forsvinner de, er menigheten død.

Noen opplevde at menighetsmedlemmer de kjenner går i frikirker og andre felleskap, men hadde ikke noen strategier for å vinne dem tilbake til det jevnlig fellesskapet i hovedgudstjenesten. En prest fulgte opp med å gi uttrykk for spenningene i presterollen og sa: «Presten «skal være den folkekirkelige evangelisten som får folk til å føle seg hjemme og så skal vi bygge trosfellesskapet med kjernen som vil komme jevnlig. Det største slaget står om det siste.» Folkekirkemenigheten kunne gi store utslag på statistikken for gudstjenestedeltakelse, men var

ikke en termometer for hvordan det egentlig stod til i gudstjenestefellesskapene, ifølge en annen prest. Hun viste til at for folk flest er ikke kirken et trosfellesskap, men en tradisjon:

Kirken havner langt nede på prioriteringslisten over det folk skal bruke tiden på. Det tror jeg ikke vi klarer å snu. Vi har 100 prosent oppslutning om konfirmasjon blant medlemmene og folk vil døpe barna. Kirken betyr noe, men jeg klarer ikke sette ord på hva.

Distinksjonen mellom folkekirke og trosfellesskap er et begrepspar som brukes aktivt. Det utgjør en eksplisitt ekklesiologi for prestene. Videre kom flere refleksjoner om aktuelle tiltak. Det var å flytte gudstjenester fra kirkebygg til menighetshus. Også endret tidspunkt og legge gudstjenester til kveldstid, eventuelt korte hverdagsgudstjenester i tilknytning til andre arrangementer: «Alternative tidspunkter må vurderes. Søndag kl. 11.00 er ikke det beste for hyttefolk og fotballturneringer. Hvis vi vil ha barnefamilier, så er jo ikke søndag formiddag det beste.» Det ble også stilt spørsmål om det var riktig å holde liv i kirker gjennom kunstig åndedrett, altså ha gudstjenester i sokn det kommer fem personer til gudstjeneste. En innvending mot dette var «dørstokkmila». Flere hadde erfaringer med at de som bodde i et sokn ikke dro til gudstjenester andre steder på tross av korte avstander. Kirkekaffe og mat var viktige satsningsområder, også i fortsettelsen. En prest fortalte: «Vi flyttet en gudstjeneste til søndag kveld. Det kom 20 personer inkludert medvirkende. Det er vi fornøyd med. Alle 20 inkludert hun som jeg aldri har sett før, var igjen på kveldsmaten. Førstemann gikk etter 45 minutter.»

Flere mente også at gudstjenesteformen og liturgien kunne forenkles. Det var også viktig med et bredere musikalsk uttrykk som kunne appellere til flere:

Jeg er ikke overbevist om at liturgien vår og det musikalske uttrykket egner seg til å møte grupper mellom 18-25 år, som jeg mener vi bør legge oss på hvis vi skal lykkes med å samle hele menighetsfamilien. De ønsket et helt annet uttrykk. En annen liturgi. De vil ha mer lovsang, mindre liturgi.

Diakonale tiltak og å knytte relasjoner ble vurdert som viktig. I noen tilfeller kunne det føre til kirkegang, men ikke alltid. Her ble det vist til spørsmålet «hva vil du jeg skal gjøre for deg?». En prest poengterte: «Vi skal ut i lokalsamfunnet og være kirke, men det er noe annet enn gudstjenesten.» Rammer som tilrettela for relasjonsbygging, ble nevnt. Det kunne være gode kirkeverter, god kirkekaffe som virker inkluderende og tillatelse til å legge gudstjenester til menighetshus. Videre mente prestene det kunne være nyttig å satse på relasjonsbyggende arbeid gjennom alfabakurs og livsnære smågrupper som kunne ha ansvar for å bidra under gudstjenester. Det kom også frem et ønske om en kampanje i bispedømmet der målet var å få flere med seg på gudstjeneste og økt oppmerksomhet på fellesskap.

Noen hadde resignert: «Vi klarer ikke å bygge det fellesskapet rundt gudstjenesten. Vi må bygge fellesskapet utenom, selv om vi inviterer ulike grupper i menigheten inn en gang i året. Vi får ikke helt til trosfellesskapsdelen. Det er enklere å være folkekirke.» Prestene mente det var mange rammer de ikke hadde ansvar for og at rammene ikke legges til rette for at det skal satses på å bygge gudstjenestefellesskap som møtes jevnlig. De poengterte at biskopen kunne legge til rette for færre gudstjenester steder med lav kirkesøkning. Samtidig var det et dilemma at menighetene fikk presteressurs og fellesrådet fikk tilskudd til bemanning ut fra antall gudstjenester: «Dermed blir økonomien styrende for det åndelige arbeidet».

DRØFTING

Analysen har gitt innsikt i hvordan prester i Den norske kirke reflekterer omkring det synkende antallet gudstjenestedeltakere i dynamikken mellom folkekirke og trosfellesskap. Sentralt i vår drøfting, er at selv om begrepsparet brukes aktivt av prestene, dekker det ikke tilstrekkelig den ekklesiologiske virkeligheten de erfarer.

Folkekirke og trosfellesskap i ubalanse

Forholdet mellom folkekirke og trosfellesskap er brukt for å betegne komplementære sider av ett og samme fellesskap. Dette er forstått symbiotisk hvor to ulike former for religiøs tilknytning og praksis har en viss likevekt og til dels forutsetter hverandre (Hegstad, 1996). En slik dynamikk er knapt til stede i våre data hvor det derimot tegnes et asymmetrisk bilde. Et redusert trosfellesskap er aldrende og minkende. Dette rekrutterer i liten grad fra folkekirken og etterveksten sikres dermed ikke, noe som er bekymringsfullt for prestene. Trosfellesskapet har tydelige demografiske kjennetegn og fremstår som en mer homogen forsamling. Trofasthet og lojalitet fører til jevnlig gudstjenestefremmøte. Det handler om generasjonsforskjell og samfunnsendringer.

Etter Hegstads (1996) banebrytende studie er det kommet mer forskning som nyanserer den antatte symmetrien mellom folkekirke og trosfellesskap. Forholdet mellom disse to formene for religiøst liv har vært motsigelsesfullt og konfliktfylt. Davies (2007) begrep «vikarierende religion», at den lille religiøse minoriteten opplever flertallets tilstedeværelse som godkjenning og forståelse for det de gjør, innfris ikke i vår studie. Forholdet mellom folkekirke og trosfellesskap er studert i menigheter med økt gudstjenestefremmøte (Johnsen, 2021). Studien tydeliggjør at folkekirken viser liten synlig interesse for det som skjer, bortsett fra dåpen. Høy grad av synlig ikke-deltakelse gjør det vanskeligere for de få bakerst å delta fullt ut i liturgien og salmene. I tillegg påvirker tilpasning av søndagsgudstjenester for å imøtekomme behovene til uvante deltakere kvaliteten på søndagsgudstjenestene. De som deltar regelmessig, trosfellesskapet, opplever dåpstjenester som intellektuelt og åndelig forflatet og forhastet. Mindretallet opplever ikke flertallet som forståelsesfullt og godkjennende. Det kan relateres til Niemeläs (2015) funn om at den nordiske «troen på tilhørighet» ikke er like sterk som tidligere.

Flere av prestene pekte på at trosfellesskap og folkekirken møter hverandre, ikke minst i gudstjenester med dåp. Folkekirken, representert ved dåpsfølgene, synes tilfredse, men det gir ikke tilstrekkelig grunn for dem til å komme tilbake. Dåpen er en familiebegivenhet som er lagt til hovedgudstjenesten, trosfellesskapets samling. På tradisjonelle kirkeårsdager integreres disse to menighetstypene naturlig. Leganger-Krogstad (2017, s. 250) viser til at trosopplæringsreformen medførte flere gudstjenester der segmenter av folkekirkemenigheten deltar: «Gudstjenesten endrer ofte karakter for å ivareta de særskilt inviterte. Det framgår av materialet at en erfarer et mer ustabilt trosfellesskap.» Det innebærer at folkekirkemenigheten overtar arenaen mens trosfellesskapet nedtones. Ifølge trosopplæringsplanen er gudstjenesten både et trosfellesskap og et læringsfellesskap. Men når trosfellesskapet ikke møter, «blir læringsfellesskapet svekket ved at voksne forbilder blir ansatte og utvalgte frivillige – ikke de vanlige kirkemedlemmene som barn og unge skal lære av i et praksisfellesskap. Fellesskapet deles opp og helheten forsvinner» (Leganger-Krogstad, 2017, s. 250).

I vår studie har prestene en uttalt preferanse for trosfellesskapet ved å ønske større oppslutning og at jevnlig gudstjenestedeltakelse prioriteres. Det medfører at de ser et særlig ansvar for å ivareta kjernemenigheten, samtidig som mye arbeid i praksis rettes mot folkekirkemenigheten. Dersom trosfellesskapet dør ut, vil kirken bli et seremonirom ved livets overgangsriter. Prestene er skuffet, men ikke lenger overrasket over synkende

gudstjenestefremmøte. De er gjennom sine erfaringer blitt realitetsorienterte. Riktignok møter prestene en rekke lokale forventninger fra folk overfor kirken, men disse retter seg i mindre grad til gudstjenesten. Den fremstår ikke som viktig i soknebarnas bevissthet, noe som også påvises i en annen studie av nyutdannede presters erfaringer (Felter et al., 2022). Også i vår studie har prestene avfunnet seg med at hovedgudstjenesten ikke samler så mange og så bredt som de kunne ønske. Samtidig er de kjent med visjonen i om flere deltakere i gudstjenester og aktiviteter i kirken. Prestene vil heller ikke bidra til å gi folk dårlig samvittighet, men anerkjenner at det også er fellesskapsbygging i aktivitetene som skjer på de øvrige ukedagene i menighetens regi.

Gudstjenesteglede og gudstjenestesorg

Analysen viser at prestenes refleksjoner er i spennet mellom ideal og virkelighet, gudstjenesteglede og gudstjenestesorg. Det er iøynefallende at tross prestenes opplevelser av vanskelige emosjoner og bekymring, snakker de varmt om betydningen av fellesskap. Gudstjenesten omtales begeistret som kirkens «pulsslag». Den ekklesiologiske refleksjonen uttrykker eksplisitt *koinonia*-eklesiologi. Kirken har et identifiserende sentrum, nemlig mennesker som kommer sammen i Jesu navn. Gjennom dåp er medlemskapet sikret, uavhengig av fremmøtefrekvens. Alle kirkesamfunn har en andel passive eller nominelle medlemmer som sporadisk eller aldri feirer gudstjeneste. Hegstad (2012) fastholder at aktive kirkegjengere uttrykker *koinonia*, men ikke i en ekskluderende betydning. Her er det vel og merke dilemmaer mellom trosfellesskapet som opprettholder gudstjenestelivet og en folkekirkelig medlemsmasse som sjelden finner veien til kirken. Gjestfrihet blir en viktig verdi slik at også de som kjenner seg fremmede møter et åpent fellesskap (Keifert, 1992). Det er tydelig at gudstjenesten har betydning for prestenes eget åndelige liv. I tillegg til det åndelige fellesskapet forteller de om det relasjonelle, ikke minst gjennom kirkekaffen etterpå som er blitt institusjonalisert i norsk kirkeliv.

Gudstjenestedeltakernes engasjement dreier seg ikke om kvantitative og statistiske sider, men prestenes opplevelse av kvaliteter som deltakelse, engasjement og involvering. Dette er viktig for hvordan prestene opplever gudstjenestefellesskapet og hvorvidt deltakerne erfarer å være en helhet eller en fragmentert samling av individer. Prestene hadde opplevelser med tause og passive forsamlinger. For noen medførte det ganske sterke reaksjoner, som følelse av tomhet og slitenhet. Noen stilte sågar spørsmål om de var på riktig sted. Diskrepansen truer selve den pastorale identiteten hos prestene. Dette er beskrevet som manglende dialog mellom menigheten og presten (Modéus, 2015). Uten dialog mellom prest og gudstjenestefellesskapet for å finne frem til en felles forventning om hyppighet, vil det blir en opplevelse av å føle at det man drømmer om ikke blir noe av.

Det er tydelig at prestene ikke ønsker å være solist, men å være i dialog med menigheten. I beskrivelsen av avstand mellom situasjon og ønsket virkelighet, leter prestene etter ord. En nyere studie av nyutdannede prester opplever at mennesker de møter gjennom prestedtjenesten, har en annen forståelse enn dem selv (Felter et al., 2022, s. 210). Videre erfarer prestene at når folk samles til gudstjeneste, agerer de ikke som subjekt, men som tause og passive. De deltar ikke, ifølge prestene. For dem handler et slikt praksissjokk om noe mer enn trivsel og arbeidsglede. Erfaringene representerer et annet syn på gudstjeneste, menighet og prest enn det de har fått innlært i teologiutdannelsen. De later ikke til å ha noen strategier eller verktøy for å komme til rette med situasjonen (Sirris & Fjeldbraaten, 2024).

Som vi har sett, har gudstjenesten en sentral plass i prestedtjenesten. Presters selvforståelse utvikles gjennom formative år i profesjonsstudiet hvor liturgikk og gudstjenestepraksis inngår før det blir en kjerneoppgave i profesjonspraksis. Presten er vel å merke ikke alene om

gudstjenestearbeidet siden kirken har en forventning til involvering: «Forberedelse og gjennomføring av hovedgudstjenesten bør skje ved bred delaktighet fra menighetens medlemmer» (Kirkemøtet, 2019, s. 2). I et profesjonsfaglig perspektiv beskriver Smeby (2008, s. 97) hvordan studenter i møte med arbeidslivet kan oppleve et «praksissjokk» når de opplever et gap mellom teori og praksis. Manglende samsvar mellom den teologiske utdannelsen og nyutdannede presters møte med praksis, er studert av Felter et al. (2022). Christensen (2013, s. 163) bruker begrepet «praksissorg» i sin doktoravhandling om kirkemusikeres kall. Begrepet beskriver hvordan profesjonsutøvere, også i kirken, kan oppleve sorg over å ikke få brukt sin spisskompetanse, å ikke kunne innfri forventninger de møter i arbeidet eller sorg over å måtte kompromisere på verdier og kvalitet.

Presters sorg over at det blir færre som går jevnlig på hovedgudstjenesten kan møtes sjelesørgisk. De kan «feire gudstjeneste for Guds skyld», slik noen av dem sa. De kan få beskjed om at tall og alder på menigheten ikke er så viktig, bare de gjør en god jobb. Men det tar ikke bort opplevelsen av ansvar som åndelige ledere. De som ønsker at flere mellom 15 og 60 skal komme jevnlig til gudstjenestefellesskapet etterlyser strategisk ledelse nasjonalt, regionalt og lokalt for at det skal være mulig å legge til rette for endring.

Strategier for lokal tilpasning

Et hovedfunn i vår studie er at trosfellesskap og folkekirke er innarbeidede begreper som brukes presist og fortsatt gir mening, men som oppleves som utilstrekkelige i møte med prestenes erfaringer. Det er mer krevende å ha idealer om trosfellesskap enn om folkekirke, ifølge prestene. Spørsmålet er om typologien fanger opp nyere utvikling som har skjedd gjennom trosopplæringsreformen og mer spredt kirkegang. Elstad (2020) undersøkte fire menigheter med *økt* gudstjenestesøkning. Han fant at disse har folkekirkelig profil samtidig som de er menigheter med mange aktiviteter. Menighetene har tradisjonelle kirkebygg, men også menighetshus som supplerer med aktiviteter. De har visjon om å være åpne og inkluderende. Han argumenterer for at folkekirketypologien, som kjennetegnes med å ha få aktiviteter utenfor den geistlige tjenesten, ikke passer helt. Folkekirketypen har ingen dominerende indre kjerne som trosfellesskap og det er få som går regelmessig til gudstjenesten. Det ene utelukker ikke det andre, slik som Hegstad (1996, s. 382-414) beskriver. Videre er menighetene avhengige av frivillige innsats og frivillige utgjør menighetskjernen og holder oppe mye av aktiviteten. Det var mulig å finne trekk fra nesten alle typologiene som er kjent i forskningslitteraturen (Elstad, 2020, s. 20).

En viktig innsikt også fra vår studie er at menighetene i Den norske kirke synes å ha blitt mer like gjennom reformer og strategier fra sentralkirkelig hold som samtidig har sentralisert kirken. Det har blitt flere kirkelige aktiviteter, noe som ble påvist i en tidlig fase av trosopplæringsreformen idet det har skjedd «en tilnærming mellom menigheter som i utgangspunktet tilhører ulike typer» (Hegstad et al., 2008, s. 158). Elstad (2020, s. 21) poengterer også at trosopplæringen har bidratt til å øke aktivitetsnivået, sammen med økende mobilitet over soknegrensene. Folks behov for fellesskap er ulikt, noe som også er påvist i Svenska kyrkan (Modéus, 2015). Begrepsparet folkekirke og trosfellesskap er nyttige som idealtypiske utgangspunkt, men dikotomien må nyanseres. De fremstilles som å være i balanse (Hegstad, 1996), men vår studie viser at likevekten knapt finnes. Det synes mer krevende at menigheten skal være relevant for alle: «Vekst i en kontekst av tilbakegang synes å forutsette en prosess der menighetene bestemmer hvem de primært eksisterer for» (Johnsen, 2021, s. 136). Det er behov for strategier som møter utfordringene. Prestene kan ikke alene utøve innovasjon (Sirris, 2018,

2022), men trenger styrket kompetanse på feltet og en lokal satsning som støttes i kirkeorganisasjonen.

Mens Lundby (1987) og Hegstad (1996) påviser folkekirke og trosfellesskap-modellen, beskriver vår studie den smerten som oppstår når en i og for seg interessant modell verken gir strategisk eller sjelesørgerisk hjelp til prestene som er daglige symbol- og symptombærere, enten det er «krise» eller «dilemma» som best kan beskrive situasjonen. Selv om både Kirkerådet og Bispemøtet viser en klar situasjonsforståelse, uteblir et strategisk veivalg. På grunn av denne uttalte usikkerheten overlates prestene på individuelt vis til pragmatiske løsninger for gudstjenesten (andre tidspunkt, andre rom og andre tiltak) som i møte med hverdagen utfordrer ekklesiologien i *Confessio Augustana* artikkel VII. Denne artikkelen gjengir et *makedonsk kall* (Apg 16,6-10) fra prestene til Den norske kirkes lederskap.

Flere av prestene i vår studie har forståelse for at det er vanskelig å peke ut en strategisk retning fra sentralt hold, men når det er utydelig hvem som har ansvaret for å initiere og følge opp, kjennes resignasjon, skuffelse og mismot. Bispemøtet kan arbeide mer med en fornyelse og styrking av gudstjenestenes plass i kirkens liv, men kanskje kan det også legges til rette for at prestene som jobber lokalt får strukturer og tid til å drøfte fellesskapsintensjoner eksplisitt med mennesker som ønsker sterkere gudstjenestefellesskap. En ressurs som kan bidra til endring, vil være samtaler om intensjoner om tilhørighet og frekvens (Modéus, 2015). Som et eksempel kan nevnes referansegrupper blant konfirmandforeldre som inviteres til middag og samtale. Slike tiltak forutsetter at prestene ønsker det og opplever at de har mulighet til det.

Så langt er det viktig å understreke avstanden mellom erfaringer på den ene siden og ønsket virkelighet på den andre. Vår studie synliggjør nettopp spenningen mellom praksis og ideal gjennom prestenes syn på gudstjenesten. Normativ og deskriptiv ekklesiologi passer ikke helt sammen. Dette problematiseres idet søndagsgudstjenesten reelt ikke fungerer som menighetens hovedsamling. Gudstjenesten er en kompleks handling, en praksis. Analysen ovenfor viser at prestene tenker i en rekke begrepspar, noen er spenningsfylte og kontrasterende, andre er komplementære. Det er ikke nødvendigvis slik at det er balanse og likevekt, derimot kan det være asymmetri som prestene ønsker annerledes. Den antatt fruktbare dynamikken mellom folkekirke og trosfellesskap kan ikke lenger ansees som tilstrekkelig. Det bør utvikles nye begreper og strategier.

KONKLUSJON

Den norske kirke er i endring. Tross søndagsgudstjenestens sentrale stilling i luthersk ekklesiologi, finnes en usikkerhet i Den norske kirke i møte med synkende gudstjenestedeltakelse og et behov for ekklesiologisk og strategisk nytenkning. Artikkelen har undersøkt prestenes perspektiver på dette fenomenet. De uttrykker et ønske om konkrete satsninger og tydelig kirkelig lederskap i en situasjon med få ressurser. De er tett på endringene som finner sted, men kjenner seg alene og etterspør strategisk lederskap som gir rom for prioriteringer og hjelp til å finne veien videre. Prestene opplever dynamikken mellom folkekirke og trosfellesskap som fruktbar, men den er i ferd med å bli utdatert. De ønsker mer tid til fellesskapsbyggende arbeid for å nå flere mennesker i soknet. En viktig side ved dette er at folkekirken synes å bli prioritert av Den norske kirke sentralt gjennom kirkelige handlinger og trosopplæringsreformen. Derimot er det lite ressurser og arbeidstid til øvrig menighetsbyggende arbeid lokalt, både tradisjonelle «kanoppgaver» som nevnes i tjenesteordningen, men ikke minst nyskaping og kreativitet.

Praktiske implikasjoner av vår studie, er at dersom trosfellesskap skal bevares og utvikles, kreves omdisponering av ressurser. Prestene viser åpenhet og innovasjon når de

utfordres på hva som kan være aktuelle satsninger i møte med situasjonen. Relevante tiltak kan være fleksibilitet i liturgi og preken, ikke minst i varighet og målgruppeorientering. Det samme gjelder salmer og musikk. Videre kan alternative tidspunkter og steder for gudstjenester utprøves. Relasjonsbygging og diakoni er særlig viktig. Dette utfordrer også kirkeorganisasjonen til å vurdere antall gudstjenester og form, og ta høyde for lokal kontekst og pastoralt skjønn. Videre forskning kan utforske nyanser i ulike fellesskapsformer mellom folkekirke og trosfellesskap, ikke minst gjennom kirkemedlemmenes forventninger.

LITTERATUR

- Aagedal, O. (2003). *Bedehusfolket. Ein studie av bedhuskultur i tre bygde på 1980- og 1990-talet*. Tapir.
- Christensen, S. (2013). *Kirkemusiker-kall og profesjon. Om nyutdannede kirkemusikeres profesjonelle livsbetingelser*. Norges musikkhøgskole.
- Davie, G. (2007). *The sociology of religion*. Sage.
- Dietrich, S. (2011). Jeg tror på de helliges fellesskap. *Teologiske refleksjoner rundt kirken som fellesskap*. I S. Dietrich, T. S. Dokka & H. Hegstad (Red.), *Kirke nå. Den norske kirke som evangelisk-luthersk kirke*, 51-73.
- Elstad, H. (2020). Folkekyrkje i endring: Kyrkjetyppologiar og auka gudstenestedeltaking. *Teologisk tidsskrift*, 9(2), 7-21.
- Felter, K. D., Saxegaard, F., Kaufman, T. S., & Danbolt, L. J. (2022). Et brutalt virkelighetsmøte. *Teologisk tidsskrift*(4), 200-212.
- Hegstad, H. (1996). *Folkekirke og trosfellesskap : et kirkesosiologisk og ekklesiologisk grunnproblem belyst gjennom en undersøkelse av tre norske lokalmenigheter* (Vol. nr 1). Tapir.
- Hegstad, H. (2009). *Den virkelige kirke: Bidrag til ekklesiologien*. Tapir akademisk.
- Hegstad, H. (2012). Gudstjenesten som tegn. *Teologisk tidsskrift*, 1(4), 344-357.
- Hegstad, H., Aagedal, O., & Selbakk, A. S. (2008). *Når tro skal læres: Sju fortellinger om lokal trosopplæring*. Tapir.
- Hsieh, H.-F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative health research*, 15(9), 1277-1288.
- Iversen, H. R. (2005). Gudstro i den danske religionspark. In M. T. Højsgaard & H. R. Iversen (Eds.), *Gudstro i Danmark. Religion i det 21. århundrede* (pp. 103-123). Anis.
- Johnsen, E. T. (2021). Growth in a context of decline: Congregations in processes of change. *Studia Theologica-Nordic Journal of Theology*, 75(2), 107-140.
- Keifert, P. R. (1992). *Welcoming the stranger: A public theology of worship and evangelism*. Fortress Press.
- Kirkemøtet. (2011). *Gudstjenesteboken*.
- Kirkemøtet. (2019). *Allminnelige bestemmelser for Ordning for hovedgudstjeneste*.
- Kirkerådet. (2010). *Plan for trosopplæring i Den norske kirke. Gud gir – vi deler*. Den norske kirke.
- Kirkerådet. (2020). *Plan for diakoni i Den norske kirke*.
- Kirkerådet, D. n. k. (2004). Den norske kirkes identitet og oppdrag. Uttalelse fra Kirkemøtet 2004. https://kirken.no/globalassets/kirken.no/om-kirken/slik-styres-kirken/planer-visjonsdokument-og-strategier/identitet_oppdrag_2004_bokmaal.pdf
- Leganger-Krogstad, H. (2017). Trosopplæring og gudstjenester: menighetsutvikling i dybde og bredde. *Prismet*, 68(3), 243-258.
- Løvlie, B. (2021). Med kall fra Kongen: Presten under eneveldets lover. *Heimen*, 58(1), 91-108.
- Lundby, K. (1987). *Troskollektivet : en studie i folkekirkens oppløsning i Norge* Universitetsforlaget]. Oslo.
- Modéus, F. (2015). *Gudstjänstgemenskap i folkkyrkan. Ett studium av gudstjänstgemenskapens identitet och ställning i Svenska kyrkan* (Vol. 29). Lund University.

- Niemelä, K. (2015). 'No longer believing in belonging': A longitudinal study of Finnish Generation Y from confirmation experience to Church-leaving. *Social Compass*, 62(2), 172-186.
- Repstad, P. (2020). *Religiøse trender i Norge*. Universitetsforlaget.
- Schmidt, U. (2020). Nordisk praktisk-teologisk ekklesiologi: Aktuelt fagfelt og aktuelle spørsmål. *Tidsskrift for praktisk teologi*, 37(1), 19-32.
- Sirris, S. (2018). Marionetter eller dirigenter? Strategiarbeid, utvikling og ledelse i og av religiøse organisasjoner. *Scandinavian Journal for Leadership and Theology*, 5.
- Sirris, S. (2022). "I går og i dag den samme, ja, til evig tid?" Innovasjonsarbeid, profesjoner og ledelse i menigheten. In *Profesjon og ledelse i Den norske kirke. Organisering av arbeid i en kirke i endring* (pp. 209-230). Cappelen Damm Akademisk.
- Sirris, S. (2023). *En god frivillighetskultur. Organisering, ledelse og utvikling av frivillighet i Den norske kirke*. IKO-forlaget.
- Sirris, S., & Askeland, H. (2021). Kirken som organisme og organisasjon. Ekklesiologiske og organisasjonsteoretiske perspektiver på kirken som felleskap. In S. Sirris & H. Askeland (Eds.), *Kirkelig organisering og ledelse: Et verdibasert og praksisorientert perspektiv* (pp. 35-58). Cappelen Damm Akademisk.
- Sirris, S., & Fjeldbraaten, F. (2024). Selvstendighetens skyggeside: presters autonomi og ansvar for involveringsstrategier i gudstjenestearbeidet. *Teologisk tidsskrift*, 13(3), 176-192.
- Smeby, J.-C. (2008). Profesjon og utdanning (s. 87-102) I: Molander og Terum (red) Profesjonsstudier. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tjørhom, O. (1999). *Kirken - troens mor. et økumeneisk bidrag til en luthersk ekklesiologi*. Verbum.
- Tveitereid, K. (2023). Fenomenet ledertrening etter konfirmasjonen i Den norske kirke - kommet for å bli? In K. Tveitereid (Ed.), *Kommet for å bli? Ledertrening etter konfirmasjonen* (pp. 9-24). Verbum.

Stephen Sirris, 1977, (PhD), is Dean of Education at the School of Economics and Business, Norwegian University of Life Sciences (NMBU). He also serves as adjunct professor in diac-
 onal sciences at MF Norwegian School of Theology as well as adjunct professor in organiza-
 tion and leadership studies at VID Specialized University. His research interests also include
 practical theology, ecclesiology, missiology, organizational identity and values, voluntary work,
 studies of profession, and welfare services.

- Sirris, S. (2022). Profesjon og ledelse i Den norske kirke. Cappelen Damm Akademisk.
- Sirris, S. (2023). Frivillighet og ledelse av frivillige. Cappelen Damm Akademisk.
- Sirris, S. (2023). En god frivillighetskultur. Organisering, ledelse og utvikling av frivillighet i Den norske kirke. IKO-forlaget.
- Sirris, S., & Andersson, T. (2023). Collegiality as institutional work: Collegial meeting practices among Norwegian pastors. *Journal of Professions and Organization*, 10(3), 243-255.

Frode Fjeldbraaten, 1974, er sokneprest i Lillesand menighet, Den norske kirke. Han har
 Embetseksamen i teologi 2003, Master i klinisk familieterapi 2016, og spesialisering i Samar-
 beidende dialogisk praksis ved Houston Galveston Institute and Tao institute 2022. Han har
 jobbet som pastor i Det evangelisk lutherske frikirke fra 2003 til 2013 og som prest i Den
 Norske kirke siden 2013. Ved siden av dette har han vært timelærer ved familieterapiutdan-
 ningen hos VID. Han er leder av presteforeningens Stiftsstyret i Agder og Telemark og inter-
 esserer seg for praktisk teologi, ekklesiologi og menighetsutvikling.